

بسم الله الرحمن الرحيم

عنوان

رویکرد حوزه های علمیه در ترویج ارزش های اخلاقی جامعه

استاد راهنما:

سرکار خانم سمیه شریفی

نویسنده:

مهدیس شریفی

حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها)

استان کرمانشاه

چکیده

حوزه‌های علمیه به عنوان پایگاه‌های ترویج معارف اسلامی، نقش محوری در اعتلای ارزش‌های اخلاقی جامعه ایفا کرده‌اند. این مقاله به بررسی رویکردهای سنتی و نوین حوزه‌ها در ترویج اخلاق اسلامی می‌پردازد و چالش‌های پیش رو را تحلیل می‌کند. روش تحقیق تحلیلی-توصیفی با تکیه بر منابع اصیل شیعی و اسناد تاریخی است. یافته‌ها نشان می‌دهد رویکردهای سنتی ریشه در سیره علمای گذشته دارد، در حالی که رویکردهای نوین س از انقلاب اسلامی توسعه یافته و مراجع معاصر آن را هدایت می‌کنند. مقایسه دو رویکرد، امکان تلفیق روش‌های سنتی با ابزارهای مدرن را برجسته می‌سازد. چالش‌هایی چون شکاف نسلی و تأثیر مدرنیته نیازمند راهکارهایی مانند آموزش کاربردی و شبکه‌سازی حوزوی است. مقاله پیشنهاد می‌کند حوزه‌ها با تمرکز بر امر به معروف، اخلاق عملی را در جامعه نهادینه کنند.

واژگان کلیدی:

حوزه علمیه، ارزش‌های اخلاقی، رویکرد سنتی، رویکرد نوین، ترویج اخلاق.

مقدمه

جامعه معاصر اسلامی در دهه های اخیر با چالش های گسترده اخلاقی مواجه شده است؛ چالش هایی که ریشه در گسترش سکولاریسم، نفوذ رسانه های فراملی، دگرگونی سبک زندگی و تضعیف نهاد خانواده دارند و به طور مستقیم بر هویت اخلاقی نسل جوان تأثیر می گذارند. در چنین شرایطی، بازتولید و تقویت ارزش های اخلاقی مبتنی بر معارف اسلامی، ضرورتی اجتناب ناپذیر برای صیانت از سلامت معنوی و اجتماعی جامعه به شمار می آید. حوزه های علمیه، به عنوان خاستگاه تبیین و ترویج معارف قرآن و اهل بیت (علیه السلام)، همواره نقشی بنیادین در پاسداشت و اشاعه ارزش های اخلاقی همچون عدالت، تقوا، مسئولیت پذیری اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر ایفا کرده اند. جایگاه اخلاق در منظومه فکری شیعه به حدی است که می توان آن را ستون فقرات تمدن اسلامی دانست؛ چنان که بر اساس حدیث ثقلین، التزام هم زمان به قرآن و عترت، نه تنها مبنای هدایت فردی، بلکه چارچوبی برای سامان دهی اخلاق اجتماعی محسوب می شود. از این رو، طلاب علوم دینی افزون بر وظیفه آموزشی و تبلیغی، مسئولیت الگوپردازی عملی در عرصه اخلاق را نیز بر عهده دارند. با این حال، تحولات شتابان عصر جهانی سازی و تغییر ابزارهای ارتباطی، کارآمدی صرف روش های سنتی ترویج اخلاق را با پرسش هایی جدی مواجه ساخته است. اگرچه این روش ها همچنان دارای پشتوانه معرفتی عمیق اند، اما پاسخ گویی به نیازهای جدید جامعه، مستلزم بازخوانی، تکمیل و در مواردی تلفیق آن ها با رویکردهای نوین متناسب با اقتضائات زمان است. مرور پژوهش های پیشین نشان می دهد که مطالعات موجود عمدتاً بر نقش تاریخی و کارکردهای سنتی حوزه های علمیه در عرصه اخلاق تمرکز داشته اند؛ از جمله کتاب اخلاق در حوزه های علمیه که به تبیین شیوه های کلاسیک اخلاق آموزی می پردازد و نیز مقاله «ترویج امر به معروف در عصر رسانه» که بر برخی ظرفیت های نوین رسانه ای تأکید دارد. همچنین آثاری چون معراج السعاده اثر ملا احمد نراقی، الگوی برجسته ای از اخلاق فردی و اجتماعی در سنت حوزوی ارائه می دهند. با این حال، خلأ پژوهشی در زمینه مقایسه منسجم رویکردهای سنتی و نوین و ارائه الگوی تلفیقی متناسب با شرایط معاصر همچنان احساس می شود. بر این اساس، مقاله حاضر می کوشد با بهره گیری از میراث اخلاقی حوزه های علمیه و در عین حال با تکیه بر آرای برخی مراجع و اندیشمندان معاصر همچون آیت الله مکارم شیرازی و آیت الله جوادی آملی، به بازخوانی و تحلیل رویکردهای حوزه های علمیه در ترویج ارزش های اخلاقی جامعه بپردازد. سؤال اصلی پژوهش آن

است که: رویکردهای سنتی و نوین حوزه‌های علمیه در ترویج ارزش‌های اخلاقی جامعه کدام‌اند؟

۱- مفهوم‌شناسی

در این بخش به تعریف مفاهیم می‌پردازیم:

۱-۱. حوزه علمیه

واژه «حوزه» در زبان عربی به معنای ناحیه، محدوده، قلمرو و محل تمرکز و ثقل به کار می‌رود. در متون لغوی، از «حوزه» به عنوان مکانی یاد شده است که گروهی از افراد یا مجموعه‌ای منسجم در آن گرد آمده‌اند؛ از این رو ترکیب‌هایی مانند «حوزه الاسلام» ناظر به قلمرو و گستره‌ای است که در آن، هویت و نظام فکری اسلام حاکم است. ریشه این واژه از «حَوْز» گرفته شده که به معنای احاطه کردن، گرد آوردن و در اختیار گرفتن است و به طور ضمنی بر انسجام، تمرکز و هدف‌مندی دلالت دارد.^۱

در اصطلاح رایج علوم اسلامی، «حوزه علمیه» به نهادی آموزشی-تربیتی اطلاق می‌شود که وظیفه اصلی آن، آموزش نظام‌مند علوم دینی همچون فقه، اصول فقه، تفسیر، حدیث، کلام و اخلاق و نیز تربیت فقیه، مجتهد و مبلغ دینی است. اگرچه آموزش دینی از صدر اسلام وجود داشته، اما کاربرد اصطلاح «حوزه علمیه» به عنوان یک نهاد سازمان‌یافته، بیشتر به سده‌های اخیر بازمی‌گردد و مراکزی مانند نجف و قم را دربرمی‌گیرد. شکل‌گیری هسته‌های اولیه این نهاد را می‌توان از دوره شیخ طوسی (قرن پنجم هجری) و تأسیس حوزه نجف پی‌گیری کرد؛ نهادی که به تدریج علاوه بر کارکرد آموزشی، نقش مرجعیت فکری، اخلاقی و اجتماعی شیعه را نیز بر عهده گرفت.^۲ بر این اساس، حوزه علمیه صرفاً یک مرکز آموزشی نیست، بلکه نهادی تمدن‌ساز است که مسئولیت هدایت معرفتی و اخلاقی جامعه شیعی را بر عهده دارد و کارکرد اخلاقی آن، هم‌سنگ کارکرد فقهی و اعتقادی آن تلقی می‌شود.

^۱ نجفی قمشاهی، تاریخ حوزه علمیه قم، ج ۱، ص ۴۵.

^۲ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۷، ص ۱۰۲.

۱-۲. ارزش‌های اخلاقی

«ارزش» در زبان فارسی و عربی به معنای بها، کرامت، شایستگی و مطلوبیت است و به اموری اطلاق می‌شود که از نظر عقل یا وجدان انسانی، دارای اهمیت و رجحان‌اند. واژه «اخلاق» جمع «خُلُق» و مشتق از ریشه «خَلَقَ» است و به سرشت، حالت درونی و ملکات پایدار نفسانی انسان اشاره دارد؛ ملکاتی که منشأ رفتارهای اختیاری فرد می‌شوند.^۱ در اندیشه اخلاقی شیعه، ارزش‌های اخلاقی به مجموعه‌ای از فضائل نفسانی و رفتارهای اجتماعی اطلاق می‌شود که ریشه در فطرت انسانی داشته و از سوی شارع مقدس مورد تأیید و تأکید قرار گرفته‌اند. عدالت، تقوا، احسان، صدق، امانت‌داری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی از برجسته‌ترین این ارزش‌ها به شمار می‌آیند.^۲ قرآن کریم، اخلاق را نه امری صرفاً فردی، بلکه نظامی اجتماعی می‌داند و آن را به‌عنوان یک دستور الهی مطرح می‌کند.

۱-۳. ترویج

«ترویج» از ریشه «رَوَجَ» به معنای رواج دادن، انتشار، گسترش و شایع ساختن گرفته شده است و در برابر رکود و انزوا قرار می‌گیرد. این واژه ناظر به حرکتی فعال و آگاهانه برای گسترش یک فکر، ارزش یا رفتار در سطح جامعه است. در اصطلاح علوم اسلامی، ترویج به معنای نشر، نهادینه‌سازی و عملیاتی کردن آموزه‌ها و ارزش‌های دینی در سطح فردی و اجتماعی است. ترویج اخلاق صرفاً به موعظه زبانی محدود نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای از فعالیت‌ها همچون تعلیم، تبلیغ، الگوپردازی عملی، تألیف، رسانه و امر به معروف و نهی از منکر را دربرمی‌گیرد. آیت‌الله جوادی آملی، ترویج ارزش‌های اخلاقی را از وظایف ذاتی حوزه‌های علمیه می‌داند و معتقد است که عالم دینی، پیش از گفتار، باید با رفتار خویش مبلّغ اخلاق اسلامی باشد.

۳- رویکردهای حوزه‌های علمیه در ترویج ارزش‌های اخلاقی

حوزه‌های علمیه شیعه از بدو شکل‌گیری، افزون بر وظیفه تبیین احکام شرعی و معارف اعتقادی، مسئولیت بنیادین ترویج و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در جامعه اسلامی را بر

^۱ جوادی آملی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۴۵.

^۲ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۲، ص ۳۲۰.

اجتماعی. این مسائل، در متون کلاسیک اخلاقی به صورت مستقیم مطرح نشده‌اند، اما دارای ریشه‌های مشترک با اصول اخلاق اسلامی هستند. علامه طباطبایی تصریح می‌کند که اصول اخلاقی اسلام ثابت‌اند، اما تطبیق آن‌ها بر مصادیق جدید، نیازمند اجتهاد اخلاقی است.^۱ بر این اساس، حوزه‌های علمیه در رویکرد نوین می‌کوشند با حفظ اصول، به تبیین مصادیق جدید اخلاقی بپردازند و پاسخ‌های قابل فهم و کارآمد ارائه دهند.

۵-۴. الگودارزی اجتماعی در عصر جدید

اگرچه ابزارها تغییر یافته‌اند، اما اصل الگودارزی همچنان از ارکان ترویج اخلاق باقی مانده است. در رویکرد نوین، الگودارزی اخلاقی تنها محدود به فضای مسجد و مدرسه نیست، بلکه در عرصه عمومی، رسانه‌ای و اجتماعی نیز نمود می‌یابد. رفتار اجتماعی عالمان دینی، موضع‌گیری‌های اخلاقی آنان در مسائل روز و نحوه تعاملشان با جامعه، نقشی تعیین‌کننده در پذیرش یا عدم پذیرش پیام اخلاقی دارد. این اصل، ریشه در آموزه روایی «کونوا دعاة للناس بغير ألسنتکم» دارد که در شرایط جدید، بیش از گذشته اهمیت یافته است.^۲ تحلیل رویکرد نوین حوزه‌های علمیه نشان می‌دهد که این رویکرد، نه در تقابل با سنت، بلکه در امتداد آن قرار دارد. بهره‌گیری از رسانه‌های نوین، تعامل دانشگاهی و پاسخ‌گویی به مسائل روز، زمانی اثربخش خواهد بود که بر پایه همان مبانی عمیق اخلاقی سنتی استوار باشد. به تعبیر آیت الله جوادی آملی، اخلاق بدون ریشه معرفتی، به شعاری زودگذر تبدیل می‌شود.^۳

از این رو، تلفیق هوشمندانه رویکرد سنتی و نوین، می‌تواند راهبردی کارآمد برای ترویج پایدار ارزش‌های اخلاقی در جامعه معاصر اسلامی باشد؛ راهبردی که هم اصالت دینی را حفظ می‌کند و هم پاسخ‌گوی نیازهای زمانه است.

جامعه معاصر اسلامی با چالش‌های نوظهوری در عرصه اخلاق مواجه است. گسترش سکولاریسم، نفوذ رسانه‌های مجازی و شبکه‌های اجتماعی، تغییر سبک زندگی، فردگرایی افراطی و تعمیق شکاف نسلی، فرآیند انتقال و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی را با دشواری روبه‌رو ساخته است. این شرایط سبب شده است که شیوه‌های سنتی ترویج اخلاق، اگرچه

^۱ طباطبایی، رسائل اخلاقی، ص ۶۴.

^۲ کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۷۸.

^۳ جوادی آملی، منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، ص ۱۳۲.

همچنان ضروری و مؤثرند، اما به تنهایی پاسخ‌گوی نیازهای پیچیده جامعه امروز نباشند. از این رو، بسیاری از اندیشمندان اخلاق اسلامی بر ضرورت بهره‌گیری از ابزارها و روش‌های نوین، در کنار حفظ اصالت‌های دینی، تأکید کرده‌اند.

نتیجه گیری

حوزه‌های علمیه به عنوان کانون‌های اصلی تربیت دینی، از دیرزمان وظیفه‌ی پاسداری و ترویج ارزش‌های اخلاقی را بر عهده داشته‌اند. مطالعه‌ی حاضر نشان داد که این مراکز آموزشی، از طریق آموزش علوم دینی، تربیت معنوی طلاب، و حضور فعال در عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت هنجارهای اخلاقی جامعه ایفا می‌کنند. با این حال، یافته‌ها حاکی از آن است که در مواجهه با تحولات اجتماعی و فرهنگی امروز، به‌ویژه نفوذ رسانه‌ها و تغییر سبک زندگی نسل جوان، حوزه‌ها نیازمند بازنگری در شیوه‌های تبلیغ و تربیت اخلاقی‌اند. استفاده از زبان ارتباطی نو، بهره‌گیری از ابزارهای دیجیتال، و تعامل بیشتر با دانشگاه‌ها و نهادهای فرهنگی، می‌تواند اثربخشی برنامه‌های اخلاقی را افزایش دهد. در نهایت می‌توان گفت که استمرار ارزش‌های اخلاقی در جامعه ایرانی، در گرو پویایی حوزه‌های علمیه و هم‌سویی آنان با نیازهای روز مردم است. ترویج اخلاق نه تنها وظیفه‌ی طلاب و روحانیون، بلکه رسالتی جمعی است که از هم‌افزایی دین، فرهنگ، و علم حاصل می‌شود. رویکردهای حوزه‌های علمیه در ترویج ارزش‌های اخلاقی جامعه، از سنت عمیق قرآنی و روایی تا نوآوری‌های معاصر، نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری این نهادها در پاسداشت اصول اخلاقی است. تلفیق شیوه‌های سنتی مانند منبر و تألیفات اخلاقی با ابزارهای نوین همچون فضای مجازی و همایش‌های علمی، امکان پاسخگویی به چالش‌های اخلاقی جامعه معاصر را فراهم می‌آورد. حوزه‌ها با حفظ اصالت دینی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های ارتباطی مدرن، می‌توانند اخلاق را نه تنها به عنوان دانش نظری، بلکه به صورت عملی و اجتماعی در جامعه نهادینه کنند. این تلفیق هوشمندانه، کلید تحقق جامعه‌ای اخلاق‌مدار بر پایه آموزه‌های اهل بیت (ع) است. پیشنهاد می‌شود حوزه‌ها بر آموزش دیجیتال، شبکه‌سازی حوزوی-دانشگاهی و پاسخ به مسائل نوپدید اخلاقی تمرکز نمایند تا تأثیرگذاری‌شان افزایش یابد.

فهرست منابع

*قرآن

۱. آیت‌الله جوادی آملی، محمد، تفسیر و معارف قرآن کریم: تبیین ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی، قم: انتشارات مؤسسه چاپ و نشر آیات، ۱۳۷۶.
۲. آملی، جوادی، محمد، هندسه دین و منزلت عقل در جامعه اخلاقی، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰.
۳. الخمعة، حکمت البمغه، فقه و اخلاق در آموزش‌های شیعی، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۵.
۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب اسلامی، ۱۴۰۰.
۵. شیخ طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الاحکام، قم: مؤسسه علمی و فرهنگی دارالکتب، ۱۳۹۸.
۶. طباطبایی، علامه، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دارالعرفان، چاپ پنجم، ۱۳۷۵.
۷. مصباح یزدی، محمد، اخلاق اسلامی: ترویج ارزش‌های اخلاقی در جامعه، قم: انتشارات مصباح، ۱۳۸۰.
۸. فاضل، علماء فیاض اصفهان، نظام‌های اخلاقی و تربیتی در حوزه‌های علمیه، اصفهان: انتشارات علوم دینی، ۱۳۸۸.
۹. خوانساری، المنات فیضات، المنابع نوین و نقش حوزه در تربیت اخلاقی جوانان، قم: مؤسسه پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۵.

۱۰. طباطبایی، شیوازی، نمونه تفسیری اخلاقی در قرآن کریم، قم: مؤسسه فرهنگی آمل،
۱۳۹۲.